

ՌԻՍՈՒՄՆ ՀՆԴԵՏԵՍԵՆՈՐԵԼՅ

8 ՄԱՐՏ

ԱՏԱՐԻ 1861

ԹԻԻ 43

Լ. Գ. Գ.

Թերթերնիս այսուհետեւ խղար աղասի խան Թիւ 5 սենեակէն պի-
տի ցրուի: Ինչպէս յայտնի է, բաժանորդութեան գինը կանխիկ ըս-
ուած էր, եւ որովհետեւ մինչեւ հիմա խիստ քիչերէրատակ ընդունուած
է, եւ այս բանը մեզի ծախքի համար մեծ նեղութիւն կը պատճառէ.
կը խնդրենք որ մեր արդոյ Բաժանորդները մեզ աս նեղութենէ ա-
զատելու շնորհքն ընեն: Ըրդէն եօթներորդ ամիսը մտանք:

— Մանայ Պողոս վարդապետին վրայօք եղած գրութիւնները հետզհետեւ
շատնալովն, առանձին զատ տետրակով մը հրատարակելն որոշեցինք.
որպէս զի այդ մասին հետագրգրութիւն ունեցող անձինք լիովին տեղե-
կանան անցած եղելութեանց ինչ գրդմունքներէ յառաջ եկած ըլլալը:
Պարծեալ սա ալ անհրաժեշտ պարտք կը համարինք յիշեցնել Թէ, ինչ
պէս որ խոստացեր ենք, ինչ հակառակ բառով որ անկողմնասէր անձինք
ներէ մեզի հաղորդուին իսէր ճշմարտութեան, պատրաստ ենք հրատա-
րակելու. բաւական է որ իրին ստուգութեանը վրայ բանին հակառակ
տարտամուրներ չըլլան:

ԳՐԱՏՈՒՆ

Վրաւոր լեզուն պահելու մեծ օգտակա-
րութիւն մարդիկ մատենադարաններ շինելու
առաջնորդեց, և մատենադարան կամ
գրատուն ըսածնիս բազմաթիւ մատեան-
ներու հաւաքումն է: Սպանիացւոց ար-
շաւանքին ժամանակը Հարաւային Ամե-
րիկայի ազգերուն մէջ փոխանակ գրերու
խորհրդանշաններ կամ նկարներ կը գոր-
ծածուէին. քանզի տառերու գիւտն ան
ազգերուն ծանօթ եղած չէր: Բայց Եռ-
դաթանի ու Հոնաուրասի մէջ ծառերու

տերեւներու վրայ գրուած գիրքեր կային.
և «Մէքսիգոյի գաւառին մէջ կային Գրա-
պուններ, պատմութիւններ ու տարեցոյց-
ներ (Գալանքիէ), ուր շատ բաներ իրենց
բնական պատկերովը նկարուած էին. առ
կերպով անոնք ուզած բաներնին կը ներ-
կայացնէին» Հերրերա, Տեգաս. Բ. գիրք
Թ. գլ. 4: Ասիկա մատենադարան կազմե-
լուն կերպը կրնայ համարուիլ. քանզի աս
կերպով ան ազգերն նախնեաց յիշատակա-
րաններն և իրենց գործերը յետագաներուն
կ'աւանդէին, ինչպէս մենք հիմա գիրքերու
ու գրատուններու միջոցով կ'ընենք:

Ինչպէս որ Դիոդորոս Սիկեդացին կը պատմէ գիրք Ա . գլ . Բ . Եգիպտոսի հին Թագաւորաց Ոսիմանտիաս անունով մէկուն շիրմին կից գրաւուին մը կար «Սընունդ մասց» վերնագրով . և պատերուն վրայի քանդակները կը ներկայացնէին «գաւառոր մը ճշմարտութեան պատկերը պարանոցէն կախուած, ու շատ մը գիրքեր առջեւ» : Աշխարհիս հռչակաւոր գրաւուին . ներուն մէկը Քրիստոնէական Թուականէն 283 տարի առաջ Աղեքսանդրիա քաղաքին մէջ հիմնուած մատենադարանն էր . ասոր հիմնադիրն եղաւ, ինչպէս կը պատմուի , Պտղոմէոս Եղբայրասէր որն որ հոն ժողովեց Արիստոտելի գիրքերը գործնէ նոյն փիլիսոփան կտակով Թէոփրաստոսի Թողուցած էր : Եւ Թանասից կոչուած յունարէն Թարգմանութիւն ալ յիշեալ գրաւուինը պահուած էր : Աս հաւաքումն ընելու համար բնաւ ծախքի չենայուեցաւ . այնպէս որ վերջապէս գիրքերուն թիւն ըստ Յովսեփոսի 500,000, կամ ըստ Աւրոսի Գելլիոսի և Ամիանոսի Մարկելլինոսի 700,000 հատորի հասաւ . բայց հիմնարկութեան 244 տարի ետքը Անտարին Եգիպտոս բռնած արշաւանաց ատենը հաւանականաբար դիպրուածով մը հրճիդ եղաւ , բայց հին պատմիչներն աս անդին դանձուն ցաւալի կորուստը ողբացած ատեննին հրկիզութեան պատճառն այլ և այլ կերպով կը պատմեն : Սենեգա Ուլայ հանդարպուլիւն կոչուած գործքին մէջ, գլ . 9 . կ'ըսէ թէ Աղեքսանդրեան մատենադարանը հասարակութեան համար հոյակապ տեսարան մի էր մանաւանդ . քան թէ գիտնոց ուսմանը համար յատուկ տեղ մը : Աղեքսանդրիոյ մէջ կազմուեցաւ ուրիշ մատենադարան մը որն որ Տերտուլիանոսի Ժամանակը ըստ մասին կար , և բաւական բազմահատոր եղած կը պատմուի, կ'ըսուի թէ 641 ին կամ 650 ին Արաբացի Խալիֆաներէն Օմար հրոյ ճարակ ընել տուաւ :

Լ Ե Ջ Ո Ւ

ԵՒ ԱՌԱՆՁԻՆՆ ՀԱՅՏԵՐԷՆ ԼԵՋՈՒ

Ըսկէ առջի յօդուածնուս մէջ այժմու Հայերէն գրագիտութեան մէջ երեք կերպ Հայերէն գործածութիւնն վրայ խօսելով, ըսինք թէ երեքն ալ անկանոն ընթացքով մը յառաջ կը տարուին . և աս անկանոնութեան ինչ բաներու վրայ կայացած ըլլալը բացատրել խոստացանք . հիմա ասոր վրայով համառօտիւ խօսելէ ետքը, մեր լեզուին կանոնաւոր ընթացք մը տալու համար մեզի հարկաւոր երեւցած քանի մը կէտերը մէջ բերենք :

Այո, յիշեալ երեք կերպ հայերէնին այսինքն գրաբարին ու երկու աշխարհաբարներուն, որոնցմով մեր արդի գրագիտութիւնը կը վարուի, ներքին կերպական ու նիւթական կատարելութեանն առանց մտադրութիւն ըլլալու, երեքն ալ առանց արհեստի, հաճոյքով կամ վարժութեամբ միայն յառաջ կը տարուին : Հայճոյքը մեր գործածած գրաբարին տիրող օրէնքն եղած է . անանկ որ մեր գրաբարը քիչ բացառութեամբ, ընդհանրապէս բռնադրօնուած ու ինքնահնար ճարտարապետական ձեով մը կը գրուի, քան թէ արամաբանական օրէնքով, լեզուի բնութեանն ու թղւոյն յատուկ ու յարմար քերականութեան ու ոճոյ յատկութիւններով, և առանց արուեստականութեան բնութիւնն օրինակ ունեցող մաքուր ճաշակով : Մեր արդի գրաբար գրութիւններուն մէջ ոչ թէ, ինչպէս առհասարակ ընտիր գրողներու վրայ ամեն լեզուի մէջ կը տեսնենք, լեզուի օրինաւոր ձևերը, ներքին ազատութիւնները, բառեր ու բացատրութիւններ առանց փնտռուելու մտքին առջեւ կ'եղեն . այլ կրփնտուին որ իմաստ տեղծութեան թէ արդէն ինքնիրեն ըզլած մը բացատրուի :

Իսկ վարժութիւնը մեր աշխարհաբարին տիրող օրէնքն եղած է : Արդարեւ զարմանալի կ'երևի մեզի, որ այսօրուան օրս աշխարհաբար կը գրենք առանց անոր յատուկ բնութեանն ու ոգւոյն վրայ որոշ գիտութիւն մ'ունենալու . անոր համար

առանց արհեստի, այսինքն առանց քերականական արհեստի չենք կրնար գրել, և ճշգրիտ խօսելով քերականութեան արհեստը գրել, այսինքն մտածութիւն մը գրի առնել կը սորվեցնէ։ Ըսինք թէ մարդիկ իրենց մտածութեանը շէնքն արտաքուստ կառուցանելու համար իբնէ որոշ օրէնք մը չունին։ Ասոր համար է որ ընդհանուր լեզուաց մէջ իբր արմատ ճանչցողուած լեզուներուն, զորօրինակ՝ շնդիկ-գերմանական, Միջին ասիական կամ Սեմական ու Թաթարական լեզուներուն, և բիջշատ ալ սա արմատներուն վերաբերեալ այլ և այլ ճիւղերուն շարադասութեան օրէնքը միօրինակ չէ։ Քանզի եթէ մօքին գործողութիւնը որ ամեն մարդկային մտքի համար միեւնոյն է, իր մտածութեանը շէնքը արտաքուստ կառուցանելու մէջ որոշ օրէնք մ'ունեցած ըլլար, ամեն լեզուի մէջ մէկ շարադասութեան ձև մը եղած ըլլալու էր։ Բայց բանը կըզ գայ ու կը թելադրէ որ մօքին խորհրդոցը բացատրուիլը կանոնաւորելու համար՝ անիկա ընդհանուր օրէնքներով որոշ կանոնի մը կապով։ Արդ մարդկային հանճարն սա կանոնը որոշած ու քերականութեան արհեստը հնարած է, զոր փորձառութեամբ ու գիտողութեամբ այսօրուան օրս կատարելութեան հասած կը գտնենք։

Քերականութիւնը կրկին կրնանք մըտածել, մէյ մը իբրեւ ընդհանուր քերականութիւն, որն որ ամեն լեզուներու անհրաժեշտ եղած օրէնքները կը պարունակէ, մէյ մ'ալ իբրեւ մասնաւոր քերականութիւն, որն որ մասնաւոր լեզուի մը յատուկ օրէնքները կը պարունակէ։ Անկէ կը հետեւի թէ ընդհանուր քերականութիւնը մէկ է, բայց մասնաւոր քերականութիւնն այնչափ է որչափ լեզուներ կան։ Ընդհանուր քերականութիւնը ճշգրիտ խօսելով լեզուին փիլիսոփայութիւնն է, և անոր օրէնքներն ամեն լեզուի մէջ պիտի պահուին, մասնաւոր լեզուին ձևն ինչ որ կ'ուզէ ըլլայ։ Յայտնի է թէ մասն բանիներուն գլխաւորներն, օրինակի համար՝ Անունն ու Դերանունը, ընդունելութիւնն ու Բայը, Ածականն ու Մակբայը, Նախադրութիւնն ու Շաղկապը,

սմեն լեզուի մէջ կը գտնուին ու գտնուելու են։ մեր նպատակն ասոնց վրայ խօսիլ չէ։ մեր նպատակը ցուցնել է թէ մասն բանիները խօսքին շարադասութեանը մէջ ինչ կերպով գտնուելու են։ Մասն բանիները խօսքին մէջ իրարուհետ ուղղակի կամ անուղղակի այլ և այլ յարաբերութիւններ ունին։ և սա այլեւ այլ յարաբերութիւններուն նայելով անոնք խօսքին մէջ այլ և այլ պաշտօններ կը կատարեն, ու ան պաշտօններուն համեմատ ալ մասնաւոր քերականական անուններ ունին։ օրինակի համար՝ անուն մը կամ դերանուն մը մերթ ենթակայ կամ գործողութեան տէր է, մերթ առարկայ կամ խնդիր։ ածական մը մերթ վերագիր է, մերթ ստորոգրեալ ու մերթ մակբայ։ այսպէս ուրիշ մասն բանիները։ Էական բանը սա է որ մասն բանիները խօսքին մէջ իրենց յարաբերութիւնները կամ պաշտօնները ճիշդ ու յստակ իմացնեն՝ և սա բանը խօսքին ամբողջութենէն ու որոշութենէն կախում ունի։ Ամբողջութիւնը կը պահանջէ որ խօսքին ամեն հարկաւոր մասերը գործնք բացատրել կ'ուզենք՝ ամբողջ գտնուին։ Սուտի զեղչում մը որ իր լեւեալներկայութիւնը յայտնի չիմացունեն, և աւելագրութիւն մը (իւնալմ) որ բնաւ զօրութիւն կամ նշանակութիւն չունի, բիծ ու մոլութիւն են։ Որոշութիւնը կը պահանջէ որ ամեն մասն բանի իր յարաբերութիւնը կամ պաշտօնն անանկ որոշ ու յայտնի ցուցնէ, որ մթութիւն կամ հոմութիւն չձագի։ Բայց մասն բանիներուն՝ իրենց այլ և այլ յարաբերութիւններն կամ պաշտօնները յստակ և որոշ ցուցնելը սա երկու բանէն կախում ունի։ այսինքն՝ կամ անոնց վերջաւորութենէն և կամ խօսքին շարադասութեանը մէջ անոնց բռնած դիրքէն։ Օրինակի համար՝ անուն բային ու սեռի խնդիրը, կամ վերջաւորութեամբ՝ կամ դիրքով։ իրենց պաշտօններն անանկ որոշ իմացնելու են որ անուն բային՝ խնդիր, ու խնդիրն՝ անուն բայի չկարծուի։ Գրաբարին մէջ ստարաբերութիւնը վերջաւորութենէ կամ նախդիրէ մը կը ճանչցուի։ ուր մեր աշխարհաբարին մէջ երկուքին, այսինքն միշտ

և չկայ բառ մը որ իր քերականական պաշտօնը չյայտնէ, և համաթեան ու մթուածան հետքն անգամ չկայ :

»Յորժամ զաներեւութէն և զնորին ըզմշտնջենաւոր զօրութենէն ճառիցէ որ, բանդի մարմնաւոր լեալ է, պարտի ըզմիտս յստակել, զխորհուրդս սրբել, և ըզյոյզս շարժմանց պարզել, զի յայն զոր առաջի եղ՝ հասանել կարացցէ : Նաև որ ընդ ճառագայթս արեգականն հայելկամիցի, պարտի զպղտորութիւն աչացն, զաղան և զբիժն ի բաց պարզել, զի մի մթարբն որ զբթօքն շողայցեն, արգել հայելոյ ի յստակութիւն լուսոյն լիցին :

Հոս քերականութիւն ու ոճ միանգամայն կը տեսնուին : Աս պարբերութիւն աւելի ամուրջ ու որոշ չըլլար, եթէ անոր շարադասութեան ձևը սա պարզ ու բնական կարգին դարձնենք :

»Յորժամ որ ճառիցէ զաներեւութէն և զմշտնջենաւոր զօրութենէ նորին, բանդի մարմնաւոր լեալ է, պարտի յստակել զմիտս, սրբել զխորհուրդս և պարզել ըզյոյզս շարժմանց, զի կարացցէ հասանել յայն զոր առաջի եղ : Նաև որ կամիցի հայել ընդ ճառագայթս արեգական, պարտի ի բաց պարզել զպղտորութիւն աչացն, զաղան և զբիժն, զի մի արգել լիցին հայելոյ ի յստակութիւն լուսոյ մթարբն որ շողան զբթօքն :

Ուրիշ օրինակ Բուզանդէն .

»Եւ յամենայն աւանս էր շինեալ նորին Ներսիսի և հիւանդանոցս, յամենայն կողմանց և ուճիկս և դարմանս կարգեալս, և արս հաւատարիմս թողեալ տեսուչը հիւանդացն և աղքատացն, նոյնպէս և այնոցիկ յանձն արարեալ որք երկիւղածքն էին յԱստուծոյ, որ դատաստանացն յաւիտենականացն և դալտեանն Բրիտանոսի սպասէին : Զվերականցունն հալածէր Թագաւորն յիւրաքանչիւր տեսչութենէ և զտեղիսն ի բաց աւերեր : Զոր վերականցունն կարգեալ էր յաղագս չբաւորացն և աղքատաց տեսուչ, զնոսա ի բաց հալածէր, հրաման տայր ամենայն աշխարհի իշխանութեանն իւրոյ . Աղքատքն բայց եթէ ի մոյր ելցեն . այլ անդր որ ինչ մի իշխեսցէ տանն, եթէ ոչ նոքա

եկեսցեն ժառանգն աղաչեսցեն, տղա թէ գտանել հազիւ ինչ կարացեն : Եւ կարգրս պողոյն և զտասանորդացն որ ի նախնեացն կարգեալ սովորութիւն էր տալ յեկեղեցին, վասն այնորիկ հրաման ընդ աշխարհ՝ զի մի ոք տացէ :

Աս օրինակին մէջ, թող անտեղի աւելադրութիւններն ու կապակցուն խառնակութիւնը, և թէպէտ շարադասութեան ձևն լոյնըկայ կտորինէն աւելի պարզ բնական է, բայց քերականական, ուստի և վերլուծական չէ . այնպէս որ շարադրութիւնը քերականապէս վերլուծական ընելու համար՝ անիկայ փոխել կամ նորէն շարադրել հարկ կ'ըլլայ :

Ուրիշ երկու օրինակ ալ դնենք, որոնց մէկը Փարպեցւոյն է, մէկալը Խորենացւոյն :

«Իսկ զհետ սորա ըստ այլայլման իրաց և ժամանակաց և դիտելոց աշխարհիս Հայոց բազմամբոյս դարուց, երբեմն խաղաղութեան և երբեմն սաստիկ և անբաւ շփոթմանց, միաբանութեան առ միմեանս . եւ երկպառակուէ ճեղքելոյ ի միմեանց, բազումք սպրդեցին գալ յայսպիսի յայրատութիւնս . արք տգէտք և յանդգունք դրեցին յինքեանց ճառս ընդունայնս եւ անպիտանաբանս, և խառնեալ եղին ի գիրս գիտուն լսողաց . այլ ընտրող մտաց ճանաչի յայնապէս գիտնոցն բանք, և անմտացն շաղկաղփութիւնք : Որումարթնամիտ խորհրդականութեամբ ուշադրեալ այսմ ամենայնի, մտաւոր և քաջայրն վահան, տէրն Մամիկոնեից զօրավարն Հայոց և մարզպանն, որ բազում եւ անհամար ուղղութեանց աշխարհիս Հայոց, ի ժամանակս իշխանութեան իւրոյ եղեւ արարող անձամբ, և զայլս յորդորելով զբազումս : Սա որպէս և այլ ամենայն բարւոյ իրօք հոգացեալ զՀայաստան աշխարհի իրս, առաւել ևս զայս, ի դէպ և պատշաճ համարեցաւ ի մնացեալ տեղւոյ պատմութեան երկրորդ գրոյն՝ աճեցունցանել յառաջ գրել յայնմ հետէ զեղեալս յաշխարհիս Հայոց : Եւ արդ՝ յահագին այսպիսի մահուս՝ զերծեալ անձինք շահաժողով ընչասիրաց, և հասեալք եւ

մանս բարձրացելոց ընդդէմ հասեալ իցա-
մաքակեան ծիծաղեցոյն» :

Եւ ըստածնեբէս սա եղբակացու թիւնը
հանենք :

Ա. Կ'երեւի թէ Մեր բանասէրներն ընդ-
հանրապէս քերականութիւնն ու ոճը իրարու
հետ քիչ շատ շփոթած են . բայց աս երկու
բաները սկզբամբու տեսակով իրարմէ խիստ
տարբեր են . թէպէտ տրամախօսութեան
(փխլէքիքի) մէջ մէկ տեղ այնպէս կը զու-
գընթանան , որ՝ բառին ընդարձակ նը-
շանակութեամբը՝ լեզուի արհեստին տեղ-
եակ չեղողներ , կամ լեզուին բնաշուծու-
թիւնը չգիտցողներ շատ գիւրաւ , նա
գրեթէ հարկաւ անոնք իրարու հետ կը շը-
փոթեն : Բերականութեան հիմը բնու-
թիւնն է : անոր օրէնքներն իմացականու
անփոփոխելի են . անոր գործունեայ ու
թելադրիչ զօրութիւնը միտքն է , իբր խոր-
հող : Ուր ոճին հիմը ճաշակն է . անոր օ-
րէնքները գգացողական ու բազմադիմի են .
անոր գործունեայ ու թելադրիչ զօրութիւնը
երեւակայութիւնն է , իբր բաղադրող ու
նկատող : Եթէ խօսք մը պատկերի մընը-
մանցնենք , որ արդարեւ պատկեր մըն է ,
քերականութիւնն ան արհեստն է , որն
որ նկարուելու առարկային չափաբե-
րական ու բնախօսական որպիսութիւննե-
րը կը ցուցնէ . իսկ ոճն ան արհեստն
է որ գոյներուն խառնուրդն ու լուսա-
ստուերը կը յօրինէ :

Բ. Կ'երեւի թէ մեր բանասէրները
նոյնպէս ընդհանրապէս ոճոյ վրայ աւորոշ
գիտութիւն մը չունին , և անոր էութիւ-
նը շատ աւելի ստորին , դուզնաքեայ ու
տարբեր բառերու վրայ հիմնուած կը կար-
ծեն քան զոր իրօք է :

Ինտիր , վսեմ , գեղեցիկ , ազդու , հա-
րուստ , ևայլն , ոճեր կան . բայց ասոնք
անանկ յատկութիւններ են որոնց մէջ մը-
թութիւնն ու հոմութիւնն յառաջ բերող
կարգի խառնակութիւն չհասկըցող , ինչ-
պէս որ ոճի վրայ խօսելու ատեննիս պիտի
տեսնենք :

Մենք ոչ միայն ոճոյ պարզութիւն կամ
խրթնութիւն չենք հասկնար , այլ և ոչ
պարզ կամ խրթին բառ ըլլալը կ'ընդունինք .
Բառին պարզն ու խրթինը չըլլար . բառ մը

կամ բառի մը մէկառու մը սովորութեամբ
կամ ժամանակով կրնայ փոխուիլ , կամ
քիչ գործածելի և կամ անգործածելի ը-
լալ . բայց երբոր սովորութիւնը բառի
մը հակառակ եղած չէ , անիկա այնչափ
պարզ է , որչափ ուրիշ օրեկցէ պարզ կտր-
ծուած բառ մը : Բայց մենք բառերու
վրայ յաջորդ յօդուածով պիտի խօսինք .
և արդարեւ մեր նիւթը դալ յօդուածնաւս
մէջ լեզուի նիւթական կատարելութեանը
վրայ պիտի ըլլայ : Հարունայելի

ՆՈՐԱՏԻՊ ՄԱՏԵՍՆ ԵՌՈՒՆԿ ՓԻԼԻՍՈՓԷԱՅԻ ՈՂԵՐԳԱԿԱՆ ԳԻՇԵՐՆԵՐԸ

Թարգմանեաց յանդդիական բը-
նագրէ ՚ի հայ Պ. Արմենակ Տ.
Ղիզմէճեան :

Եւ ընտիր գիրքն արդէն իր
տաճկերէն Թարգմանութեամբը ազ-
դիս ընթերցասիրաց ծանօթ ըլլա-
լով , աւելորդ կը համարինք ծանօ-
թութիւն տալ անոր վրայ : Սիայն
սա գիտողութիւնը արժան կը հա-
մարինք ընել թէ Առնկի գիշերնե-
րուն պարզ աշխարհաբառ լեզուի
Թարգմանութիւնը տաճկերէն լե-
զուն լաւ չհասկըցող կամ որ և իցէ
գիրքերն հայերէն լեզուով կարդալ
սիրողներուն փափաքելի է :

Արկու հատորի բաժնուած է հայ
Թարգմանութիւնը և առ այժմ ա-
ռաջին հատորը միայն տպուած է :

Կը գտնուի Մէրճանը հայ գրա-
վաճառներուն քով , և Օ ինձիրի
խանը Արևելեան Պար օրագրին
սենեակը : Պիւնը 20 դուրուշ է :

Մասնա

ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆԵՒԻ ՏՊԱՐԱՆԻ ՏՆՕՐԷՆ
Ա. ՃԵՎԱԶԻՐՃԵԱՆ